

Jeffrey Spier, *Late Antique and Early Christian Gems*, Spätantike – Frühes Christentum – Byzanz, Ed. L. Reichert Verlag Wiesbaden, 2nd edition, Wiesbaden, 2013, 221 p. + 155 pl.

Cartea istoricului Jeffrey Spier, aflată acum la a doua ediție (prima ediție a apărut în 2007), propune cititorului, deopotrivă specialist sau profan, o lectură critică asupra a două subiecte deosebit de interesante, gliptica antică și istoria creștinismului cu accent pe creștinismul timpuriu. Subiectul ales este unul de maxim interes, abordarea fiind una transdisciplinară, religia și răspândirea acesteia în Imperiul Roman și Sasanid fiind studiată prin intermediul istoriei artei cu ajutorul pieselor gliptice. Un plus de valoare este adăugat prin materialul studiat, format din 1002 geme, la care se adaugă încă 144 de geme considerate fie falsuri, fie incerte, 100 de inele gravate și 30 de sigilii și încă 39 de geme, acestea fiind adunate de pe tot teritoriul Imperiului Roman. Cartea este împărțită convenabil în șaptesprezece capitole, prefațate de o introducere și completate de apendice, abrevieri, un indice al colecțiilor, siturilor, subiectelor și inscripțiilor rediate pe geme, precum și de 155 de planșe.

Introducerea – *Early Christian gems lost and found, five hundred years of study and collecting* (p. 1–9) este o parte foarte importantă a lucrării. Ea este o scurtă incursiune în istoria glipticii creștine și a colecțiilor din care provin astfel de geme. Se introduce aici conceptul de creștinare a gemelor păgâne, folosit atât în antichitate cât mai ales în Evul Mediu. De asemenea, este discutată și cea mai importantă descoperire de bijuterii antice petrecută în 1544, este vorba despre mormântul Mariei, soția împăratului Honorius. Foarte importantă este istoria colecțiilor și istoriografia publicării gemelor asociate cu creștinismul. Interesul pentru astfel de piese nu vine doar din partea bisericii, ci și din partea principilor laici sau a unor simpli colecționari pe fundalul importanței Renașterii și al Reformei. Datorită acestui interes se pare că apar și falsurile de epocă, acestea sunt relativ bine făcute și destul de greu de detectat. Din păcate pentru epoca Renașterii și până în secolul al XVII-lea, astfel de contribuții istoriografice erau puțin cunoscute. Schimbarea se va petrece abia în secolul al XVIII-lea, odată cu apariția arheologiei ca știință și a interesului pentru arheologia biblică în special, sprijinite mai ales de descoperirile din catacombele romane sau de la

Pompei și Herculaneum. În secolele următoare interesul pentru gemele creștine a crescut simțitor, odată cu interesul pentru istoria creștinismului.

Introducerea este urmată de primul capitol – *The end of the classical tradition of gem engraving* (p.11–15). Acesta este unul dintre cele mai importante capitole. Subiectul a fost gândit de către J. Spier să reprezinte veriga de legătură în prezentarea asupra glipticii păgâne și a celei creștine și în același timp o frescă realistă a societății romane prin intermediul religiei și al economiei în secolele I–V. Sunt tratate cauzele decăderii producției gliptice, importanța revirimentului din timpul dinastiei constantiniene, precum și importanța modelelor din secolele I- II pentru antichitatea târzie. Este subliniată aici necesitatea publicării materialului din perioada imperială timpurie pentru a putea studia rădăcinile comune ale iconografie păgâne și creștine. De asemenea, sunt discutate metodele de atribuire cronologică și de atelier (p. 12–13), după formă și material în principal, precum și după stil și calitatea gravării în plan secundar și chiar a finisării, pentru grupul de bijuterii din care face parte piesa (p. 13–14). La final sunt prezentate gemele magice – produse din secolul al II-lea până mai târziu de secolul al IV-lea și relația acestora cu iudaismul, gnosticismul sau chiar cu creștinismul și, nu în ultimul rând, este abordat subiectul recomandării lui Clement din Alexandria ca astfel de gemes să fie folosite de către creștini ca și un semn de recunoaștere. Acestea comisionau, în opinia autorului, dintr-o manufactură păgână gema și abia apoi puneau să fie realizată inscripția (p. 15).

Capitolul II – *Portraits* (p. 17–27), aduce în discuție portrete imperiale ale unor notabilități sau chiar ale unor oameni simpli. Sunt prezentate portrete considerate a avea legătură cu creștinismul și datate în secolul al III-lea (p. 18), portrete imperiale de epocă constantiniană (p. 18–20), alte portrete de secolul IV (p. 20–21), reprezentări de secolul IV ale zeităților Roma și Constantinopole (p. 21–25), portrete târzii de secolele IV–V în granat (p. 25), precum și alte portrete de secolul al V-lea (p. 26–27) sau portrete vest-gotice de secolul al V-lea (p. 27). Gemele cu portrete sunt foarte importante, iar pe măsură ce arta gliptică decade, un astfel de subiect este din ce în ce mai rar abordat.

În atribuirea apartenenței la creștinism pentru o gemă este foarte importantă inscripția. Capitolul III – *Gems with Christian inscriptions and monograms, third and fourth centuries* (p. 29–39) aduce în prim plan gemele cu inscripții creștine sau considerate creștine și care aparțin cronologic perioadei de dinaintea edictului de la Milano, dar și secolului al IV-lea. În stabilirea apartenenței la creștinism sau, pur și simplu, a proprietarului bijuteriei, inscripțiile sunt foarte importante. Astfel, sunt discutate inscripții de felul *IHCOY*, *XPICTOY*, monograma *chi-ro* și variantele sale, *IXΘYC*, precum și simboluri creștine adăugate pe gemes păgâne pentru a creștina bijuteria respectivă. Este important de observat cum unele inscripții folosite și de către păgâni încep

să fie preluate de către creștini, care le adaugă fie cuvinte în plus, fie anumite simboluri, fie le folosesc în forma inițială, ceea ce atestă gradul de adaptabilitatea al creștinismului înainte de edictul de la Milano.

Alături de inscripție, foarte importante sunt reprezentările, acestea fiind discutate în următoarele patru capitole. Capitolul IV – *Christian symbols (fish, anchor, dove, and ship)* (p. 41–52), este o prezentare a unora dintre cele mai vechi simboluri creștine care apar pe geme, la origine acestea fiind păgâne. În acest capitol se discută gемеle pe care apare peștele – singur sau în pereche, simplu sau un delfin, ancora singură sau în asociere, corabia sau porumbelul. Autorul menționează importanța simbolului în condițiile persecuțiilor, dar și importanța asocierii de simboluri pentru stabilirea apartenenței la religia creștină și scoate în evidență faptul că aceste simboluri nu au o origine creștină, însă ele sunt folosite într-un context creștin (p. 45).

Capitolul următor – *The Good Shepherd* (p. 53–62), este de fapt o continuare a capitolului precedent, însă datorită importanței acestui simbol, a fost tratat sub forma unui capitol separate de către autor. Alături de pește, Bunul Păstor este unul dintre cele mai vechi simboluri creștine. Se aduc în discuție, de la originile simbolului, iconografie, asocieri, datare și apartenență culturală. Și acest simbol, la fel ca multe altele, este unul împrumutat din iconografia pagână și reinventat prin atribuirea unei noi simbolistici.

Capitolul VI – *Narrative scenes (Old and New Testament), third–fifth centuries* (p. 63–79), aduce în prim plan geme cu reprezentări ale lui Adam și Eva, Noe, Abraham și Isaac, Iona, Daniel, scene din Noul Testament – adorarea magilor, Fecioara cu pruncul, Botezul, Învierea lui Lazăr, crucea și crucificare, Petru și Pavel sau scene de martiraj. În condițiile unui noi religii, care are nevoie de un limbaj iconografic adecvat, multe dintre aceste reprezentări sunt o adaptare și o refolosire a vechilor simboluri, însă scene precum crucificarea sau scenele de martiraj reprezintă noutăți asociate în general cu această religie. Importanța unor astfel de scene și frecvența folosirii lor sugerează vitalitatea și forța de schimbarea a noii religii, iar lipsa unui program iconografic clar în vest până în secolul al III-lea este de înțeles în condițiile persecuțiilor și a funcționării ilegale și pe ascuns a religiei creștine (p. 63).

Capitolul VII – *Christian magical gems* (p. 81–86), prezintă un subiect destul de controversat, și anume, folosirea gemelor magice de către creștini. Autorul face diferența între gемеle magice folosite de către creștini și gемеle creștine folosite în scop magic pentru protecție sau chiar exorcism. Ambele variante creionează o lume creștină diferită, care păstrează multe dintre credințele cu care s-a născut și care finisează creștinismul primelor trei secole.

Gravarea gemei, alături de material sau teme iconografice poate ajuta la datarea piesei și la atribuirea acesteia la un atelier. Autorul tratează mai ales

atelierelor târzii de producere a gemelor în șase capitale, este vorba despre atelierul cu granate, al produselor gliptice de bună calitate, de atelierul care produce geme de hematit în principal, atelierelor siro-palestiniene sau egiptene, cele care produc piese din jasp și carneol sau de atelierul cu scene mitologice.

Capitolul VIII – *The Garnet Workshop and glass intaglios, late fifth century* (p. 87–95), aduce în discuție un posibil atelier de secolul al V-lea care producea atât pentru curtea de la Constantinopol, cât și pentru restul Imperiului. Acesta a fost identificat pe baza producției sale, care are la bază o unitate stilistică și o preferință pentru folosirea granatelor. Alături de acestea, atelierului îi sunt atribuite și o serie de intalii din sticlă, care prezintă aceleași caracteristici stilistice și sunt încadrate cronologic în același secol.

Capitolul IX – *Fine quality gems, fifth–seventh centuries* (p. 97–102) tratează o producție formată însă din mai multe tipuri de pietre prețioase și semiprețioase – agate, granate, ametist, cristal de stâncă, smarald, cu o gravură de bună calitate și atribuite diverselor ateliere care funcționau în această perioadă.

Capitolul X – *The Haematite Group and related gems, fifth–sixth centuries* (p. 103–108) reprezintă producția unui singur atelier, reperată pe baza faptului că gemele sunt asemănătoare din punct de vedere stilistic, iar cele mai multe dintre ele au fost lucrate în hematit, fiind gravate cu scene biblice – Isus, Fecioara, adorarea magilor, îngeri, sfinți, versete din Biblie sau chiar cu Apollonius din Tyana. Acest grup reprezintă o unitate, motiv pentru care acestea au fost atribuite unui singur atelier.

Capitolul XI – *Christian amulets from Syria-Palestine and related gems, late fifth century* (p. 109–114), introduce cititorul în lumea creștină a secolului al V-lea, prin intermediul unor amulete deosebite. Acestea amulete au fie o inscripție în limba greacă, fie evreiască, fie sunt bilingve. Ele sunt încadrate în funcție de ateliere ca provenind din Egipt, sau ateliere siro-palestiniene.

Capitolul XII – *Rock crystal pendants, sixth–seventh centuries* (p. 115–126) prezintă producția unui atelier din Siria, specializat în gravarea cristalului de stâncă. Gemele erau gravate cu scene biblice – Bunavestire, adorarea magilor, Botezul, intrarea în Ierusalim, crucificarea, bustul lui Cristos, femeile la mormânt, Învierea, nunta din Cana, vindecarea leproșului și a femeii cu scurgere de sânge, a orbului, învierea lui Lazăr, Cristos întronat, îngeri, cruce, sfinți, *agnus dei*. Capitolul XIII – *The Jasper and Cornelian Group, sixth–seventh centuries* (p. 127–128) prezintă o unitate stilistică formată din mai multe geme din jasp și carneol, considerate a fi producția unui singur atelier.

Capitolul XIV – *Cameos, third–seventh centuries* (p. 129–142) este o continuare a primului capitol, fiind gândit ca un final al lucrării în ceea ce privește producția gliptică în fostul Imperiu Roman. Decăderea artei gliptice a dus la raritatea producerii de camee, cele din perioada clasică, cum sunt cameele

imperiale, fiind din această cauză refoșosite prin atribuirea unui simbol creștin. Au fost identificate și câteva camee cu simboluri creștine (p. 133–134), cu inscripții grecești și latine, datate în secolele III–VI (p. 133–139). Tot aici este tratat și atelierul cu scene mitologice (p. 139–140), un ultim bastion al producției antice clasice, precum și camee bizantine de bună calitate cu subiecte creștine (p. 141–142).

Lucrarea mai introduce și două capitole care privesc producția glicptică în afara Imperiului Roman dar și producția glicptică legată de o altă mare religie-iudaismul. Capitolul XV – *Christian gems in the Sasanian Empire* (p. 143–157) aduce în prim plan producția de geme din Imperiul Sasanid, încadrată între secolele III–VII și care prezintă subiecte creștine – crucea, Daniel în groapa cu lei, Iona, adorarea magilor, intrarea în Ierusalim, îngeri, pește, porumbel, inscripții creștine și nume personale în limba Pahlavi, arabă, siriană, precum și sigilii din cristal de stâncă, din hematit și jasp. Capitolul XVI – *Jewish seals* (p. 159–170), aduce în discuție una dintre rădăcinile creștinismului, iudaismul. Sunt prezentate astfel mai multe sigilii sau geme magice, cu simboluri iudaice, dintre care cel mai cunoscut fiind menora.

Capitolul XVII – *Misattribution, forgeries, and uncertain works* (p. 171–182), este un capitol obligatoriu pentru un astfel de subiect. Interesul pentru geme a avut ca și rezultat producerea de falsuri de-a lungul timpului. Pe lângă acestea, câteva piese nu au fost atribuite corect, ele fiind în cea mai mare parte pierdute azi.

Lucrarea este completată de trei apendice *Engraved Rings* (p. 183–188), ce se referă la inele gravate cu simboluri sau inscripții creștine începând cu secolul al III-lea, *Lead Sealings* (p. 189–191) care se referă la impresiunile pe plumb ale unor sigilii, și ultimul apendice *Jasper Gems with Monograms, third century AD* (p. 193–195).

Datorită materialului – 1315 geme, inele sau sigilii, lucrarea este foarte utilă celor care studiază glicptica antică. De remarcat este și tratatarea pe mai multe planuri a subiectului, astfel materialul arheologic este tratat în strânsă legătură cu izvoarele literare – atât literatură patristică, cât și literatură păgână, lucru esențial pentru cei care se ocupă de istoria creștinismului timpuriu și care oferă lucrării de față un aspect bine încheiat. Textul este completat cu planșe de bună calitate, materialul prezintă o poză sau uneori un desen, în cazul pieselor mai vechi și care s-au pierdut.

Recomandăm cu căldură cartea istoricului Jeffrey Spier, *Late Antique and Early Christian Gems*, atât celor care doresc să aprofundeze istoria artei antice sau studiul glicpticii în general, dar și celor care studiază istoria religiilor sau istoria creștinismului.